

AZ INFORMÁCIÓK FOKOZOTT HASZNOSÍTÁSA GAZDASÁGI ÉS MŰSZAKI FEJLŐDÉSÜNK KULCSKÉRDÉSE*

Héberger Károly

a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának igazgatója

ZSIDAI JÓZSEF az információkkal kapcsolatban nagy felelősségérzettel és a problémakör rendezése érdekében fejtette ki álláspontját. A szerteágazó tématerület néhány alapgondolatát emelte ki cikkében, olyan időpontban, amikor az információk hasznosításának fokozása egyre fontosabb társadalmi igényné és szükségszerűséggé válik. A cikkben felvetett gondolatok alkalmasak a figyelem felhívására, a részletkérdések tisztázásának elősegítésére.

A cikkben közölt ún. svéd formula némi átalakítását látom célszerűnek azért, hogy az információk fontossága még plasztikusabban legyen kimutatható. A cikkben szereplő P (értéknövekmény) kiszámítását a $P = E_a - \ddot{O}$ formulával lehetne kifejezni,

ahol E_a – a termék eladási ára,
 \ddot{O} – a termék önköltsége.

Az önköltség szokásos formulái között, a szerző által közölt, értéknövekményt jelzett képlet jobb oldala ilyen általános vizsgálatok esetén elfogadható. Az átalakítás azért célszerű, mert így az $\ddot{O} = M + E + W + I$ képletből (jelölések a szerző cikke szerint) azonnal látszik, hogy az értéknövekmény akkor lesz nagy, ha az önköltség kisebb, változatlan eladási árat tekintve. Az információ hasznosításának ilyenformán befolyása van mind az anyag,

mind az energia, mind az élő és holt munka csökkentésére, sőt az is látszik, hogy az információ előállításának költségei sem közömbösek a termék önköltségében.

A cikkben a közölt képlet csak indokolásul szolgált, s ezért vele a továbbiakban nem is célszerű bővebben foglalkozni.

ZSIDAI JÓZSEF cikkében jól érzékelteti a hazai információellátás bonyolultságát, s az előrelépést az információ árujellegének fokozott elismertetésében látja. A javaslat lényegével egyetértek, s a rendezés érdekében néhány gondolattal és példával magam is illusztrálom a téma bonyolultságát.

1. *Az információ árkérdései vizsgálatának egyik sarkalatos pontja, hogy az információk felhasználása révén keletkező gazdasági előnyöket olyan vállalatok, intézetek (közösségek) élvezik, amelyek csak részben, vagy egyáltalán nem térítik meg az információk előállításának költségeit.*

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára (a továbbiakban BME Könyvtára) gyarapítási politikájában a gyűjtőköri meghatározások csak keretül szolgálnak, főleg negatív értelemben. Ami nincs a gyűjtőkörben, azt értelemszerűen nem gyűjtjük. A gyűjtőkörben szereplő témák műveinek válogatását azonban nagymértékben a folyó kutatások vagy a kitzűzött népgazdasági kutatási irányok szerint végezzük. Így állományunk potenciálisan nemcsak korszerű, színvonalas, hanem hasznosítható is. Könyvtárunk a matematika gyűjtéséért országo-

san felelős évtizedek óta. A matematika terén a világon megjelenő művekből azonban a hazai kutatókhoz ténylegesen csak kb. 10–11% szükséges. (Ezt az arányt a Library of Congress beszerzései alapján matematikusok részvételével alakítottuk ki.) A gyűjtőkör alapján bekerülő művek tehát nem függetlenek a kutatóktól. Minimálisra szorítjuk azt a lehetőséget, hogy a „külső” (nem egyetemi) olvasó csak esetleg találjon kutatásaihoz irodalmat. A gyűjtőkörön belül a legcélszerűbb válogatásra való céltudatos törekvés persze költségnövelő tényező, aminek eredménye a felhasználónál jelentkezik gazdaságilag kimutathatóan. Ezt bizonyítja, hogy könyvtárunk használóinak 10–15%-a külső mérnök, kutatóintézeti munkatárs. Ők a művek (döntően a devizáért beszerzett irodalom) használatáért – mivel közkönyvtárat vesznek igénybe – nem térítik meg a költségeket, sőt még a másolatokért fizetett térítéseik sem fedezik a kapott információk tényleges költségeit. A közkönyvtárak nem tudnak lépést tartani az információhordozók drágulásával, nem tudnak korszerűbb szolgáltatásokat bevezetni, mert a felhasználók könnyedén, úgymond „nemzeti ajándékként” jutnak a szükséges, a munkájukhoz eredményesen hasznosítható információkhoz. Az itt változ helytelen érdekeltségi viszony hosszabb távon visszahat a felhasználók eredményeire, mégpedig károsan. Az információk közreadásának gazdasági érdekeltségi viszonyain mind ezek miatt változtatni kell.

* Hozzászólás Zsidai József: *Az információ árujellegének néhány aspektusa* c. cikkéhez. (TMT, 28. köt. 7. sz. 1981. p. 281–285.)

2. *Egyes államigazgatási intézkedések a koordináció hiánya folytán az információközlésre is károsan hatnak ki.*

A folyóiratok kiadását engedélyhez kötő rendelkezés felmenti az engedélyezési procedúra alól az olyan bibliográfiai ill. dokumentációs kiadványokat, amelyek csak a művek címét ill. a rövid tartalmukat közlik. Ez a rendelkezés (a bürokrácia csökkentésének kétségkívüli célja mellett) tág teret ad a párhuzamosságoknak [1] (a szellemi és anyagi pazarlásnak), s ezzel eredeti célkitűzésével ellenkező hatást gyakorol.

Egy másik (főhatósági) rendelkezés a kiadványok költségeit az 1978. évi szinthez mérve rögzíti, s megtiltja e szint túllépését. Ez a takarékoságtól indított intézkedés a kiadványok elburjánzását akarta megakadályozni; azonban a nyomdai és papírárak 1978 óta bekövetkezett emelkedése miatt nem stagnálást, hanem visszafejlődést eredményezett. Ez a rendelkezés még azt is előírta, hogy költségvetésen kívüli forrásokból sem lehet a kiadványok költségeit fedezni az 1978-as bázisértéken túl. Nyilvánvaló, hogy az ilyen intézkedések az egyoldalúan kimutatható hatásokra (ez esetben a papírmennyiség és a nyomdai kapacitás csökkentésére) törekuszenek, a bonyolultabban kimutatható össz-, társadalmi méretekben jelentkező előnyöket azonban egyáltalán nem veszik figyelembe.

Könyvtárunk *Tudományos-műszaki bibliográfiák* címmel kiadványsorozatot indított még 1954-ben. A sorozat egyes köteteinek témáit a népgazdaság időszerű feladataihoz igazítottuk. [2] Úgy gondoltuk, hogy az önköltség megtérítésével jelentetjük meg a kiadványokat. Az egyik ilyen téma a hidrosztatikus csapágyak irodalma volt. Igénylőlapokat küldtünk a vállalatokhoz, amelyekben a bibliográfia árát kb. 40 Ft-ban jelöltük meg. Ez – az akkori árakon –

mintegy két mérnök-órányi bért jelentett. Az érdekelt vállalatok igényléseiket jelezték is. Az igényelt példányszámot tekintetbe véve a szűkített önköltség a kiadvány megjelenítéséhez befolyt volna. Ezután fordultunk a Kiadói Főigazgatóságához a kiadvány engedélyeztetése és árának megállapítása érdekében. Megdöbbenésünkre a kiadvány árát 12 Ft-ban állapították meg, s érvelésünk ellenére sem voltak hajlandók az árat módosítani. (Indokolásukban a színes meséskönyvek árával való összehasonlítást emelték ki.) [3] Kísérletünk belebukott az értetlenségbe, s a rendelkezésünkre álló hatalmas információs és szellemi értékek nem lettek volna hasznosíthatók, ha az önköltséget sem biztosító ármegállapítás után a kiadványokat nem terjesztjük díjmentesen. Megjegyzem, hogy a kiadványok hatásaként könyvtárunk használata észrevehetően megnőtt, s ilyenformán – kis jóindulattal – a kiadványok költségei propaganda kiadásként is felfoghatók.

Az itt közölt példák jól érzékeltetik, hogy egyes differenciált célú államigazgatási intézkedések az információellátás területén gondokat, zavarokat, feszültségeket okozhatnak.

3. *Az oktatási intézmények információellátását nehezítené az információk árának növelése, ill. a kötelező térítés bevezetése.*

Könnyű megállapítani, hogy akinek szüksége van az információra, az fizesse meg az előállítás költségeit. A termelő vállalatoknál és a kutatóintézeteknél ez érvényesíthető is. Az állami költségvetésből fenntartott oktatási intézményeknél ez azonban – anyagi okokból – koránt sincs így.

A BME könyvtára adja ki a *Felsőoktatási szakirodalmi tájékoztató* c. referálólapot. Ebben a műszaki és természettudományi felsőoktatás hazai és külföldi eredményeit, tapasztalatait tesszük közzé.

Az *Európai műszaki egyetemek és főiskolák szakosítási rendje* c. sorozatban pedig egy-egy ország műszaki felsőoktatásának konkrét terveit, az oktatási rendszert, a reformok eredményeit közöljük. Nyilvánvaló, hogy ilyen információk nélkül korszerű felsőoktatás nem működhet tartósan. Ha azonban e kiadványok előállítási költségeit meg kellene téríttetni, alig lenne néhány előfizető az anyagi hiánya miatt. Ez a nehézség fokozottan érvényes az általános és középiskolákra, ahol az anyagi gondok már most is veszélyeztetik a színvonalas oktatást. [4]

4. *Az információk költségeinek a felhasználóra való áthárítása társadalmi igazságtalanságokra vezet.*

A díjmentes könyvtári szolgáltatások semmilyen társadalmi feszültséget nem jelentenek, s az általános tájékoztató források (folyóiratok, referálólapok) sem okoznak illetlen problémákat. A költségesebb információk, pl. a számítógépes szolgáltatások, témadokumentációs összeállítások, retrospektív bibliográfiák stb. azonban kiélezik a helyzetet, és hátrányos pozícióba hozzák a nem vezető állású kutatókat. Anyagi okokból ugyanis nincs lehetőség valamennyi folyó kutatási téma lehetséges információs megalapozására. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy az akadémikusok információs árkedvezményekben részesülnek, nagyobb lehetőségük van külföldi konferenciákon való részvétellel, igazolódik az előbbi állításunk, hogy ti. a kutatók jelentős része az információkhoz nehezebben juthat hozzá, s így ténylegesen hátrányos helyzetbe kerül. Ez a helyzet a társadalmi mobilitás szempontjából egyáltalán nem elhanyagolható.

5. *A közönyvtárak számára engedélyezett szerződéses szolgáltatási forma nem eredményezett átütő sikert.*

Éppen egy évtizede, hogy megjelent az a rendelkezés, amely szabályozta a közönyvtárak egyes

szolgáltatásainak szerződésben rögzített térítéseit. A lehetőséghez nagy reményeket fűztünk. Az elképzelések azonban csak kevésbé realizálódtak. Az okokat vizsgálva az a legnagyobb nehézség, hogy a bevételeknek nagy százalékát az állam elvonja (magas az adózás), valamint hogy bonyolult a szerződéskötési rendszer (az engedélyeztetési procedúra). Míg egy egyetemi tanszék vagy kutatóintézet egy-egy tervezési feladatot viszonylag jó feltételekkel tud elvállalni az ipartól, egy könyvtár az irodalomkutatási feladatot csak a helyszínen, szorgos, aprólékos munkával végezheti, az órabérek maximáltak, a vásárlók, még ha szükségük is van az információra, a túl magas árakat nem hajlandók kifizetni. Természetes, hogy minden mellékjövedelem adóztatásra kerül. Az információ előállításánál megállapított magas adózás azonban az információk felhasználása ellen ható tényező, s mint ilyen, szintén felülvizsgálatra szorul.

6. *A műszaki szakterületeken az irodalmazás színvonala nem kielégítő.*

Mind a mérnöki, mind a kutatói munkában nagy fontossága van a feladatok megoldása előtt a tájékozódásnak, az információk feltárásának. Annak ellenére, hogy ez teljesen nyilvánvalónak tűnik, az irodalmazás mértéke, a vegyészettől kivéve, nem kielégítő. [5] A műszaki egyetemeken bevezetett szakirodalmi ismereti oktatás eredményei csak később várhatók, hiszen a

kezdő mérnökök beleszólása a kutatások menetébe érhetően csak minimális lehet. Mindez az információk lebecsülését eredményezi, nem támad igény az új szolgáltatásokra, mivel azokat az érdekeltek nem is ismerik, s ennek következtében az információs területek fejlesztése elmarad. Ha túlzó is az a vélemény, hogy a kutatók egy része nem olvas, csak ír, mégsem engedhetjük meg magunknak, hogy a külföldi tapasztalatok szervezett hasznosításáról lemondjunk. E problémák őszinte feltárása az információk vizsgálatánál azért fontos, mert a jelenlegi információs igény messze elmarad a társadalmilag szükséges mértéktől, s ilyenformán az információk árujellegének fokozott kidomborítása önmagában nem lehet a megoldás eredményes formája.

7. *Az információk árának szabályozása mind fontosabbá válik.*

Jelenleg hazánkban a hasonló vagy azonos információs szolgáltatások ára eltéréseket mutat, így a szabályozás indokolt. Ugyanakkor – véleményem szerint – nem lenne célszerű minden információs szolgáltatás árát tételesen megállapítani. Olyan irányelvek kellenének, amelyek alapján a szolgáltatások árát folyamatosan és egyértelműen lehetne meghatározni. (Példaként mondom: a postaköltségeket át lehet hárítani a felhasználóra.) [6] Az árkérdések vizsgálatánál azt is célszerű figyelembe venni, hogy nemcsak könyvtári, tájékoztatási intézmények, hanem vállalatok (pl. OFOTÉRT) is foglalkoznak egyes

információs feladatokkal (pl. másolatkészítéssel, nagyításokkal stb.).

* * *

Az előbbiekben néhány problémát vettem fel az információellátás megjavítása érdekében. A vitacikk javaslatát elfogadom, s magam is szükségesnek tartom egy szakbizottság megbízását a probléma megoldását szolgáló intézkedések kidolgozása céljából.

Jegyzetek, hivatkozások

1. RÓZSA Gy.: Tudományos tájékoztatás és társadalom. Bp. Akadémiai Kiadó, 1972. 62 p.
2. A következő témákban jelentek meg kötetek: a fémek forgácsoló megmunkálásának automatizálása, a gazdaságos sorozatnagyság számítási módszerei, tengelykapcsolók, gépipari minőségellenőrzés, hidrosztatikus csapágyak, számítógépes folyamatirányítás, számjegyvezérlésű szerszámgépek, diáktothonok, utak hó- és jégmentesítése olvasztószerekkel, a sózás hatása a betonburkolatra, közlekedési és gépjárműzaj, lakótelepek.
3. Az ár miatt jelentkező problémát a kötet előszavában jeleztük.
4. KISFALUDI S.: Reménytelen? = Köznevelés, 33. köt. 15. sz. 1977. p. 16.
5. HÉBERGER K.: A szakirodalom használata nem kielégítő. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 26. köt. 12. sz. 1979. p. 513–518.
6. Ismeretes, hogy a postaköltségek 1981. február 1-től, külföldi vonatkozásban 1981. szeptember 1-től ismét drágultak.

